

ДОРОГА З ПЕКЛА

Донецька губерньська газета "Всероссийская кочегарка" у № 180 (330) за 12 березня 1921 р. повідала змученим війнами, бандитизмом, безробіттям і голодом читачам: "Царські генерали у спілці з есерами й меншовиками знову вчиняють змови й повстання проти робітничо-селянської влади". Розшифровувалося це повідомлення таким чином.

У Кронштадті спалахнув заколот, організований есерами, меншовиками й білогвардійцями за гроші французьких біржовиків. Очолив його царський генерал Козловський. Про вимоги повсталих не сповіщалося. Зате йшлося, що голова реввійськради Троцький наказав негайно придушити заколот усіма наявними силами й засобами.

Згідно з рішенням Ради оборони республіки, повідомляла газета, сім'ї колишніх генералів та офіцерів, причетних до антирадянської акції, а також підозрілі елементи, котрі мешкають у Петрограді, заарештовані й оголошені заложниками. У їх число вже увійшли два брати заколотного генерала.

Чи варто докладно розповідати про перебіг подій у Кронштадті, хід і придушення заколоту? Операція не забрала багато часу. Вже 18 березня 1921 р. підрозділи Червоної Армії, а також частина делегатів X з'їзду РКП(б), взяли фортецю штурмом і жорстоко розправилися з повстанцями.

На вагах військової стратегії операція не така вже й вагома, хоч і коштувала життя багатьом. Тут інше. Кронштадтський заколот ніби сфокусував невдоволення широких верств населення економічною і соціальною політикою більшовиків, став виявом, за визнанням В.І.Леніна, глибокої політичної кризи в країні.

Життя вимагало кардинальних змін, і вони відбулися. Було проголошено нову економічну політику (НЕП), послаблено податковий прес. До освоєння природних багатств влада намагалася залучати іноземний капітал. Проте, як свідчать факти, поступки в економіці ніяк не означали лібералізації політичного життя, толерантності в оцінках думок і пропозицій інших партій. Формально діяльність меншовиків та есерів у ті роки не заборонялась, однак все робилося для їх повної компрометації, знесення, знищення.

"Всероссийская кочегарка", сповіщаючи 12 березня про арешти підозрілих елементів у Петрограді, утаїла, що репресії прокотилися по всій неозорій країні, включаючи Донецьку губернію. Цього ж таки дня з центру на місця надійшла продубльована регіональними органами ЧК вказівка про знешкодження, точніше арешти, інакомислячих, себто членів РСДРП, есерів та інших опозиційних більшовикам партій. Запопадливі виконавці, не завдаючи собі зайвих клопотів по глибокому і всебічному вивченню, аналізу реального стану справ у своїх краях, негайно вдалися до арештів. Слепе, бездумне послушення, некомпетентність, просто кар'єристські

потуги, призвели до драми, а то й трагедії сотень людей.

I

На Донбасі репресивна молотарка запрацювала з 13-14 березня. Вже тоді до Бахмута (нині Артемівськ), в губернське ЧК, запроторили 11 осіб. Невдовзі скомплектували ще одну групу – з Юзівки (Донецька). Начальник губЧК К.Карлсон підписував все нові й нові ордери на обшуки й арешти. (Див.: Державній архів Служби безпеки України, кримінальна справа № 62179-ФП). Кожна людина – цілий світ і заслуговує якщо не повісті, окремого дослідження, то хоча б ємкої інформації, оскільки в тенета чекістів попало чимало особистостей, то справедливо було б кожній присвятити хоча б кілька рядків. На жаль, зробити це не дозволяють ні обсяги матеріалу, ні повнота інформації про кожну людину, котра попала в цю оповідь, як нитка в шматок тканини.

Доведеться обмежитись Алмазинським промисловим районом, зокрема м. Кадієвкою. Події, що тут відбулися, характерні для всього Донбасу. Так само, як і доля людей, яким довелося стати їх учасниками. Отож, не в міру запопадливими службістами тутешнього Особливого відділу, на чолі з його начальником Горяїновим упродовж кількох днів було схоплено за підозрою про приналежність до партій меншовиків та есерів 16 місцевих робітників та дрібних службовців з рудень і заводів міста.

Обшуки, проведені оперативниками із залученням свідків, дали досить мізерний "вилов". У кого – кілька брошурок невинного змісту, або чистих бланків фінансових звітних документів, у іншого – документи про сплату профспілкових внесків, особиста переписка. У третіх взагалі нічого не знайшли.

Заповнили "Анкеты для арестованных и задержанных с зачислением за органами ЧК", в яких, крім суто біографічних даних, нічого суттєвого не знайти. В графах "за що затримано, які звинувачення пред'явлені" – стоять прочерки. Показання свідків відсутні. Здебільшого ці анкети заарештовані навіть не підписували.

Для ілюстрації проаналізуємо кілька справ кадіївських "контриків". Ось Андреев Сергій Йосипович. Громадянин РСФРР, народився в Курській губернії, росіянин, закінчив повітове училище, 50 років. На утриманні – дружина й племінниця. Нині – бухгалтер об'єднання "Кадіївський коксохімзавод". На державній службі за царату не перебував, не служив і в царській армії (забракували медики). Заарештований помічником уповноваженого Донецького губЧК в Алмазівському промисловому районі (прізвище не вказано). Під час обшуку на квартирі по вул. Німецької колони, буд. 12 було виявлено квитанцію про внесок в "Робітничий займ" на оплату виборів до Установчих зборів, видану Слов'янським повітовим комітетом Російської соціал-демократичної робітничої партії (об'єднаної), квитанції про сплату профспілкових внесків, членський квиток культурно-

просвітницького товариства та інші "компрометуючі" документи.

Же на попередньому допиті стало ясніше ясного: не ворог цей чоловік. На запитання про переконання Андреев заявив: співчуваю радянській владі і поділяю її політику. А звідки його членство в РСДРП? І тут нічого не утаїв. Після лютневої (1917 р.) революції записався до лав соціал-демократів, кошти вніс у їх виборчий фонд. Затим став вивчати програму та інші документи партії, цікавитись у її лідерів, які її найближчі рубежі. Йому пояснили, що головне – завоювати більшість в Установчих зборах, а тоді видно буде. Як людина конкретних дій, з такою позицією не погодився і вийшов з лав РСДРП. Більше ні з якими партіями не зносився.

Правда, Андрееву, людині активній, чесній, до того ж грамотній, запропонували вступити до лав РКП(б) у 1920 році. Погодився, подав заяву. Та під час співбесіди й заповнення анкети заявив, що буде боротись за те, щоб деяких членів комосередку об'єднання коксобензольних заводів "вивести на чисту воду". Знав-бо, як член ревізійної комісії, профспілок, чимало грішків, котрі в очах робітників ганьбили звання комуніста. Звісно, до КП(б)У його й близько не підпустили.

Ще один "ворог" – Федір П'яних. Гірник, 26-и років, позапартійний, профспілковий активіст. Теж колись водив дружбу з соціал-демократами: у 1917 році на одному з мітингів записався до РСДРП. Проте, меншовики од цього нажили мало користі. Федору зразу ж тут не сподобалось. Членські внески не платив, на збори організацій не ходив. Як кажуть у таких випадках на Поділлі: як ся захотіло, так ся й росхотіло. Десь через місяць робітник з цієї партії вийшов. До радянської влади ставився нормально. Більше того: підтримував її заходи по наведенню дисципліни й порядку.

– Чому ж тоді не вступали до партії більшовиків? – поцікавився слідчий.

– А навіщо? – здивувався Федір. – Політично я не досить підкований, а профспілкова робота мені по душі. Хіба це не допомога партії?

Ймовірно, була й інша причина: якось у запалі полеміки з опонентами Федір П'яних вигукнув: "До вашої партії поступлю, коли волосся на долоні виросте!". Про це, звичайно, чекістам стало одразу відомо. Оцю "каменюку" й використали.

Ще більшу "небезпеку" для радянської влади і КП(б)У являв Іван Заїка, 27-літній конторщик кадіївської рудні. У бурхливі роки громадянської війни ким тільки не був: секретарем ревкому, начальником міліції, обіймав різні незначні посади у профспілках, а останнім часом – член президії рудкому профспілки гірників. З захопленням займався культосвітньою роботою.

До жодної партії не належав, але попав до буцегарні, видно, через свій язичок. На Донбасі здавна за словом у карман не лізли, будь-якої наруги не терпіли. Діставалось од нього місцевим князькам. Під час обшуку у Івана знайшли кілька бланків (чистих), посередині яких стояли

відбитки печатки, яку він за дорученням профкому одержав у спецорганізації. Цього виявилось задосить.

Цю "трійцю" виділив окремо, оскільки лише про неї залишилися сліди в наступних слідчих та судових протоколах. Отож, початок зроблено. Залишилось знайти підтримку широкої громадськості.

У тритомній слідчій справі № 62179-ФП, що лежить в архівах Служби безпеки України, підшито досить цікавий документ: протокол наради особливого відділу, райпарткому КП(б)У, партосередку кущового управління. Всього там було 7 комуністів. На порядку денному стояло одне питання: персональне обговорення осіб, приналежних до партій меншовиків, правих та лівих есерів. Звісно, пояснень заарештованих не заслухали, обмежились тим, що повідав уповноважений губЧК Горяїнов.

Із списку в 16 чоловік викреслили шістьох: Ф.Нісанова, Ф.Новохрещеного, М.Крालича, У.Кечика, М.Слухачова, С.Яковлева. Правда, охарактеризувавши їх, як сяких-таких, невмиваних. Та надто вже все було шите білими нитками і відправити їх до губЧК не наважились. З рештою церемонитись не стали. Львович Яків? Правий есер з 1917 року, а то й раніше. Брав участь у роззброєнні частин Червоної Армії. Користуючись популярністю у буржуїв, вів антирадянську агітацію серед робітників. Нарада вирішила відправити його в ДонецькгубЧК для ізоляції від робітничих мас і як шкідливого елемента.

Петру Ніканову, Євстафію Бондаренку, Івану Жилияєву, Петру Бачинському, Олексію Ачкасову приписали есерство, кому ліве, кому – праве, підбурювальну агітацію проти радянської влади і підтримали необхідність відправити в губернське ЧК. Несамовитою лютістю відзначається характеристика Івана Сердюка: ярий петлюрівець, відкритий ворог радянської влади. Правління кооперативу "Вуглекоп" заявило чекістам вдячність за те, що, нарешті, ізолювали цього "гетьмана". Меншовиками пройшли згадані С.Андреєв, Ф.П'яних, І.Заїка.

Прикрившись фіговим листом громадської підтримки, "меншовиків" та "есерів" відправили в Донецьку губЧК. На превеликий жаль, малограмотний з усіх точок зору – правової, соціальної, етичної, – документ наради зіграв зловісну роль в усьому житті невинних людей. Правда, вже у ході самої наради висловлювалась думка, що не варто сліпо підтримувати інсинуації Горяїнова та декого з комуністів. До тверезих думок не дослуховуватись.

Як тільки стало відомо про день відправки заарештованих (базарний телеграф працював в усі часи), у вагони поїзда усіма правдами й неправдами збилися їх рідні й друзі.

Даремно старалися! На станції Попасна до кадіївських в'язнів приєднали ще чималу групу. Почалося розміщення в арештантських вагонах. Скориставшись сум'яттям, неодмінним у таких випадках, кадіївські особісти накинулись на дружин, родичів, що супроводжували

своїх батьків, чоловіків з виправдовуючими документами, і забрали у них будь-який "компромат". Таким чином, у Бахмут попали лише ті документи, котрі були вигідні авантюристам. У їх числі – цитований протокол наради в особливому відділі Алмазинського промислового (інколи писали – вугільного) району.

Це значно "спростило" ситуацію. В губернському ЧК формальності ради провели допити. Слідчі слухали відповіді у піввуха. За вірець правила вже так-сяк зляпані висновки місцевих особливих відділів. Родичів заарештованих теж не вислухали, на вцілілі документи не звернули уваги. Вірили своїм працівникам і не вірили істині.

Швиденько скомплектували меншовистсько-есерівську групу з 30 осіб й відправили під конвоєм до Харкова, у Всеукраїнську надзвичайну комісію. Тут теж справу не затягували. Відсортували чотирьох чоловік, котрі дали згоду вийти з лав меншовиків, засудили їх вороже ставлення до трудового народу, і випустили на волю. Решта ждала вирішення своєї долі.

Вже 15 квітня судова трійка Всеукраїнської надзвичайної комісії у складі її голови Манцева, членів Ростиславця, Балицького і секретаря Вальтера розглянула два питання, скомпоновані Донецьким губЧК: про меншовиків Донбасу, про есерів Донбасу. Розглядалися справи чохом, списками. Постановили: усіх занесених туди заслати у концтабір аж до закінчення громадянської війни. Посилання на будь-які статті законів відсутні. Як довго мала тривати та війна, мабуть, ніхто не задумувався, хоча, якщо вірити історикам, вона на той час фактично згасла. Обидві донецькі групи помандрували в Орел, у похмуру тюремний централ № 1. Цією подією можна й закінчити першу частину драми і започаткувати нову.

II

Безсумнівно, у ті роки Донеччина кишіла бандитами, кримінальними злочинцями. Допікали голод, нестатки, руйнації. За таких умов навіть чесні люди намагалися, якщо випадало, поцупити відро-друге вугілля, щось з харчів. То ж у каральних органів роботи вистачало. Чимало чекістів, міліціонерів загинуло тоді від куль і ножів. Люди це бачили і цінували, але полювання на порядних людей не могло не викликати супротиву. До того ж це були фахівці, знаючі люди, яких вкрай не вистачало тоді і яких бракує й понині. Люди, зріднені бідною, нестатками, спільними інтересами завжди тримаються один одного. То ж і не дивно, що у союзні, республіканські, місцеві органи посипався град протестів, клопотань, запитів. За приклад править знову ж таки Кадієвка, оскільки звідціль, з шахт й заводів писали особливо вагомо.

Насамперед, обурилися самі чекісти. Взяти лист одного з них – Івана Чекмарьова, надісланий до Центрального Управління Надзвичайних комісій при Раднаркомі України. Він визнає, що ні за соціальним станом, ні за освітою, ні за політичною підготовкою не стоїть вище десяти засланих

до Орловського концтабору (листа написано 10 червня 1921 р.). Наведу деякі витяги з листа у вільному перекладі на українську мову.

Чекмарьов коротко оповідає про себе: майновий стан як до революції, так і тепер – пролетаріат. Основна професія – тесля. Освіта – нижча. Виходець з бідної селянської родини Нижньоновгородської губернії. На хліб насущний почав заробляти з ранньої молодості, виїжджаючи на відхожі промисли. Брав участь у першій світовій війні, а потім вступив до Червоної Армії. Тут став членом партії більшовиків. Згодом – служба у трудармії, що дислокувалась на Донбасі. Звідтіль попав на трудовий фронт. Кадієвка для нього – не чужа сторона, оскільки тут на шахті № 3 працював теслею.

Далі автор описує перипетії з арештами кадіївських робітників і службовців. Хід згадуваної вже наради, протокол якої надійшов у Донецьку губЧК з "жорсткою і зовсім не відповідною на них характеристикою". Одночасно з матеріалами на заарештованих "мною, людиною, яка стоїть на платформі захисту завоювань революції, колишнім бійцем 14 армії, 41-ої дивізії, 364-го стрілецького полку, котрому за наказами т. Троцького повсюдно доводилося боротися з озброєною контрреволюцією, з самого початку надіслано до Донецького губЧК листа. У ньому я висловлював свою незгоду з таким рішенням наради і просив більш критично і об'єктивно поставитись до цієї справи.

Одначе, мого листа полишили без уваги. Зараз, як мені відомо, ці десять товаришів, відбуваючи покарання, моряться в Орловському концтаборі...".

І далі: "Дорогі товариші! Виникає питання: чи вороги ці нещасні робітники трудовому народу, чи небезпечні вони для Радянської влади... Ми навіть надаємо можливість отаманам бандитських ватаг, за умов добровільної здачі, вільно займатися хліборобством, вільною працею... Тому бажав би, щоб ці в'язні без марного нудьгування у таборі й дармового поїдання народного продукту були звільнені й направлені на ті підприємства, де б вони могли приносити певну користь республіці і своїм сім'ям".

Далі він, підкріплюючи свою аргументацію, сповіщає, що окремі з цих товаришів й по цей день не замінені відповідними фахівцями, а від того справи на підприємствах страждають.

Свята простота! За правдолюбство його просто пересунули трохи по службі. 31 грудня 1921 р. на ім'я керівництва Донецького губЧК Чекмарьов пише рапорт про тимчасову відпустку з органів. І в простоті душевній називає причини такого прохання: "За час бойового життя на червоному фронті я вважав, що воюю не лише за загально пролетарські права, а й свої особисті... Врешті-решт я гадав, що стану вільним громадянином...", але "тепер остаточно потріпаний і зневірений".

Можна лише здогадуватися, що призвело Чекмарьова до такого

стану. Цілком ймовірно, даремні зусилля захистити "кадієвську десятку", адже не без його ініціативи 10 липня 1921 р. на адресу ВУЦВК надійшов колективний лист: "Цим констатуємо, що тт. Жилиєв, Львович, Бондаренко, Бачинський, Ніконов, П'яних, Андреєв, Ачкасов і Сердюк в останні роки свого життя ніякою есерівською чи меншовицькою діяльністю не займалися. Проживаючи на руднях зі своїми сім'ями, вони весь час перебували у нас на видноті. Вважаємо, що арешт і утримання під вартою вказаних вище товаришів викликані особистими міркуваннями колишніх працівників місцевого особливого відділу тт. Ревина і Горяїнова.

Це підтверджується ще й тим, що серед заарештованих знаходяться старі робітники, котрі ніякою політичною діяльністю не займалися і не знають навіть, до якої політичної партії їх зарахували.

Все вище викладене змушує нас, відповідальних працівників району, звернутися до вас з клопотанням про звільнення цих товаришів, причому за подальшу поведінку у Кадієвці ми беремо на себе повну відповідальність.

Хто підписав цього листа? Начальник Особливого відділу, уповноважений Донецького губЧК в Алмазинському районі Грязнов (видно, Горяїнова все-таки прибрали), працівники цього відділу Дем'янов, Чорний, Степанов, Чекмарьов, керуючий Алмазинським вугільним районом Біткер, заступник керуючого Алмазинським вугільним районом, член парткому, командир комуністичного загону, комісар коксобензольного заводу Бутков, член райкому профспілки гірників Храмов. Автори клопотання не врахували не правовий нігілізм, а й психологію новонароджуваного чиновництва. Як гірко, але справедливо відмітив мудрий чоловік, кредо чиновників усього світу полягає у тому, щоб при розгляді будь-якої справи скористатись одним із трьох "від" – відписатись, відмовчатись, відмовити. На їх листа ніхто не зреагував. Потік листів з місць арештів в'язнів Орловського концтабору № 1 йшов у ХарківВЧК безперервно. Було тут чимало й колективних скарг "кадієвської" групи. Куди тільки не писали! Всеукраїнському Центральному виконавчому комітету, народному комісару юстиції, ВЧК і ВУЧК, Московському політичному Червоному Хресту і т.д. і т.п. Стукали-грюкали в усі двері. Писали у квітні і травні, червні і липні, писали у серпні і вересні. Били, наче молотом по кувалді: за що страждаємо?

Описували свавілля в місцевих та Донецькій губЧК. Криком кричали: категорично протестуємо проти сфальшованого зарахування до партій, з котрими ми нічого спільного не мали й не маємо. Ніяких злочинів проти радянської влади не вчиняли. Просимо терміново переглянути наші справи і повернути до нашої роботи і наших сімей, котрі залишились без будь-яких засобів до існування.

Серед в'язнів концтаборів було чимало кмітливих, юридично підкованих людей. Своїми знаннями вони ділились з іншими нещасними. Не став виключенням і Орловський. Кадіївчани міцно трималися один

одного, у листах незмінно точно викладали факти, давали їм правову оцінку. Не обійшлося без порад тямущих людей і коли надсилались особисті скарги. Щирістю, безпосередністю віє від рядків листа Івана Сердюка, якого утримували в одиночному корпусі, одиночній камері № 1, наче й справді небезпечного злочинця.

"Сам я, – пише, – хліборобського роду з села Калинівки Бахмуцького повіту. Маю 25 років. До останнього часу проживав у селищі при станції Алмазна і був експедитором робітничого кооперативу "Вуглекоп". У перший день виходу на роботу після тривалої хвороби натуральною віспою, заарештований і без допиту з рештою кадіївчан етапований до Бахмута, в губЧК. Допитувався лише один раз. Про все оповів. Потім запитав у слідчого: у чому мене звинувачують? А він відрубав:

– Потім дізнаєтесь!

Так і сиджу одинокий, замурований у кам'яницю. 9 років тому втратив руку. Тепер до фізичних і моральних мук додалися ще страшніші. Ніякий я не ворог. Запросіть хоча б Алмазинський партком і підрайком об'єднання "Горнотруб", правління кооперативу "Вуглекоп", профспілку чавуно-ливарного механічного заводу. Мене з дитинства знають. Невже так і зогню одинокий, не відаючи причини?"

Не міг повірити, бідолаха, як і десятки його товаришів по нещастю з інших донецьких регіонів, що зреволюціонізована Феміда, яку зображували з пов'язкою на очах, саме тому її носила, щоб не бачити, не помічати, як втоптувалися в багно ще римлянами розроблені юридичні принципи непідкупності, об'єктивності, неупередженості правосуддя. Особливих емоцій у чекістських начальників ремствування несправедливо скривджених не викликали. Правда, наче було зроблено спробу встановити істину. Проте у доповідній, представленій начальнику політвідділу ВУЧК, її автор, не то перевантажений іншими нагальними справами, не то просто ледащо, переписав протокол згадуваної наради комуністів. На цій "юридичній" основі рекомендувалося залишити протести кадіївчан без задоволення. Вичленили лише Івана Сердюка. Справу на цього "активного петлюрівця" пропонувалося передати в групу українських партій. На доповідній стоїть резолюція: "Згоден". Підпис нерозбірливий.

І все ж тугодумам з центральних органів політичної безпеки довелося заворушитись, коли до органів ВУЧК надійшов лист кадіївчан з Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету. Сам по собі лист – не дивина. Їх тут уже засилосували декілька. Поштовою став пришпилений аркушик: "При цьому перепроводжуємо, згідно резолюції т. Петровського, заяву 10 робітників Донбасу, ув'язнених у концтаборі № 1 в м. Орлі. Тов. Петровський просить терміново й уважно розглянути цю заяву". Дата одержання – 6 липня 1921 року.

З Всеукраїнським старостою, як тоді йменували Г.І.Петровського, гратись у піддавки не доводилося. Тим паче, що він попередньо дзвонив у

ВУЧК і мав розмови з її начальниками. Вирішили справи на кадіївчан, а заодно й усіх донецьких політв'язнів "березневого призову" переглянути. А для цього повернути до Харкова, оскільки в Орлі їх "погано утримують".

Маховик наче й почав набирати оберти. З Харкова пішла до секретного відділу ВЧК телеграма (копія – Орловському губЧК). "Зважаючи на запропонований нам президією ВУЧК перегляд справ висланих до Орла меншовиків та есерів по причині поданих декотрими з них прохань про помилування й заяв про відмову від участі в політичному житті, просимо дати термінове розпорядження Орловському губЧК про повернення до Харкова в розпорядження ВУЧК заарештованих (далі йде список – *Авт.*), для чого вишлемо вагон і конвой.

Іч, які "дипломати"! Про сфальсифіковані обвинувачення, про "погане утримання" й натяку немає. Така собі звичайна, рутинна справа, яку належало – що поробиш, коли вимагають! – повернути. Та у Москві сиділи люди не з дурних. Там прекрасно знали, що йшлося не про кримінальні ужимки, а суто політичні. "[...]* Орловського концтабору ЦК КП(б)У 16 серпня прийнята. З огляду на це прошу терміново видати розпорядження Орловському губЧК нижче перейменованих громадян відправити до Харкова, в розпорядження ВУЧК для утримання в політичному ізоляторі до перегляду їх справ комісією". Далі – список на 32 прізвища. Через три дні в архівну справу вклали телеграму:

"Ув'язнені Орловському концтаборі донецькі меншовики й есери повернуті Харкову для перегляду справ".

Як розвивалися подальші події? Орловчан ретельно "розсортували" за їх партійною приналежністю. В якійсь мірі "поталанило" меншовикам, їх допитали, аналізом документів займався слідчий IV відділу В.Крамаровський. Сліди залишилися у кримінальній справі № 62179-ФП. З аналітичних довідок вимальовується, що на час арештів меншовицький рух на Донеччині був активно знекровлений. Цьому посприяла денікінська контррозвідка, чини якої не дуже – то відрізняли відтінки лівих партій, а вішали й розстрілювали усіх підряд. Не дуже цяцькалися з меншовиками петлюрівці, махновці, та й самі більшовики. Лідери меншовицьких організацій або загинули, або полишили Донецький край.

Рядові члени, низові активісти РСДРП впливу на маси не мали, відмовчувались. Лише декотрі з них намагалися хоч якось налагодити стосунки між собою, епізодично збираючись у приватних помешканнях. Не було налагоджено зв'язків по вертикалі, між Москвою і провінцією. Масові арешти на Донбасі у 1921 р. не диктувалися соціальною чи політичною доцільністю.

Слідчий мав змогу переконатися, що переважна більшість донецьких меншовиків – робітники, до того ж дійсно деморалізовані. Вони давно вже

* Пропущено фрагмент тексту при опублікуванні. – *Редколегія.*

покинули цю партію. У справедливості цього неважко було переконатись після допитів кадіївчан С.Андреєва, І.Заїки, Ф. П'яних. За жодним з них не знайшлося якихось свідчень про антирадянську діяльність, навіть нелояльність до місцевих органів влади. Та й у інших "гріхів" не назбиралося. В.Крамаровський запропонував звільнити цих громадян з-під арешту і запитати у Кадієвського політбюро, якими мотивами воно керувалося, заарештовуючи позапартійних радянських активістів, а також розслідувати справи про зловживання комуністів коксо-бензольних заводів. Ці пропозиції були затверджені керівництвом ВУЧК. 22 вересня 1921 р. Андреєв, Заїка, П'яних покинули Харківський ізолятор, а 9 листопада 1921 р. ордери на звільнення з-під варти виписали ще 23 донецьким "меншовикам".

А як з рештою, з так званими есерами, у тому числі 7 кадіївчанами?
Перегорнімо ще одну сторінку.

III

... Прошло 68 років. 28 березня 1989 р. до Верховного Суду України надійшов протест першого заступника прокурора УРСР М.Потебенька на постанову судової трійки Всеукраїнської надзвичайної комісії при Раднаркомі УСРР по боротьбі з контрреволюцією, саботажами й спекуляцією від 15 квітня 1921 року.

Появі цього документу передувало звернення онучок Віктора Християновича Аусема – Кіри Володимирівни Аусем та Майї Володимирівни Васильєвої. Вони вимагали розібратись, у чому полягала провина їх дідуся. Працівники КДБ УРСР й прокуратури відшукали в архівах слідчу справу № 2137/2196 по звинуваченню Алаєва В.А., Андреєва С.Й. та інших (так вона тоді кодувалася). Почали розбиратися. Ага, Аусем Віктор Християнович, 1885 р. народження, росіянин, народився в Орлі в інтелігентній сім'ї. Закінчив кадетський корпус й військово-інженерне училище. Працював у шахтах Донбасу маркшейдером. У довідниках цей німецький термін розшифровується так: гірничий інженер, спеціаліст по геодезичній зйомці рудень й підземних виробіток. Брав участь у першій світовій війні.

По війні повернувся на Донбас. Працював на різних господарських та профспілкових посадах. Член РСДРП з 1907 р. Перед арештом – член губернського РСДРП. Активний, енергійний працівник цієї партії. Проте в ніяких антирадянських акціях не замішаний, супротиву владі не вчиняв. Вельми сумлінно виконував службові обов'язки.

Зацікавились слідчими справами на інших донецьких меншовиків. Г.Симаков, робітник, 26 років. На утриманні – батько, матір, п'ять братів і сестер. Десь у 1913 р. нетривалий час був членом РСДРП. С.Довнарівич. 52 роки. Утримував дружину й сина. Переслідувався царизмом. В.Галузін. 31 рік, холостяк. Забійник. Цікавився програмою меншовиків. І така ж "вина" у інших.

У протесті відмічено, що звинувачення 14 чоловік незрозумілі, не містять даних про їх протиправні дії. Все зводилось до того, що вони належали до партії меншовиків. 16 особам звинувачення взагалі не висовувалися. Свідки не викликалися.

До того ж, у слідчих матеріалах не було знайдено фактів про їх антирадянську діяльність, навпаки, з залучених до справ матеріалів видно, що всі вони активно працювали в державних і громадських організаціях і на виробництві, повністю підтримували радянський лад. Таким чином, даних про вчинені ними суспільно-небезпечні діяння немає, а єдиним їх "гріхом" стало членство в РСДРП. Кримінальне покарання за це – незаконне.

Відшукався слід 7 кадіївчан і ...тут же загубився. Прокуратура звернула увагу на те, що до П.Ніканова, Я.Львовича, Є.Бондаренка, П.Бачинського, О.Ачкасова, І.Жиляєва, І.Сердюка були застосовані аналогічні покарання. Але протест внести неможливо, оскільки ніяких слідчих матеріалів на них немає. Де вони, що з ними сталося, офіційні правозахисні органи так і не дізналися. Шкода...

18 квітня 1989 р. судова колегія у кримінальних справах у складі головуючого Білоусенка В.Г., членів суду Земляного В.В., Коновалова В.Н., за участю прокурора Дрижачного І.В. погодилась з протестом республіканської прокуратури і зупинила судочинство на всіх репресованих – за відсутністю складу злочину.

Ймовірно, діти, онуки, рідні залишилися не лише у В.Х.Аусема. Наведу список реабілітованих у порядку, визначеному судом: Рогачевський Ш.А., Пільдус-Владова Г.В., П'яних Ф.З., Заїка І.І., Алаєв В.О., Шурис А.Г., Пилка П.І., Гордієнко Л.І., Вассерман Й.М., Дюжанова К.О., Долгополов О.У., Гербаненко С.С., Андреев С.Й., Аусем В.Х., Симаков Г.І., Довнарівч С.І., Пільдус Л.Х., Верклова Л.Б., Костін Г.Є., Малих В.К., Галузін В.С., Козлов П.М., Вишневський А.М., Ладиженський В.І., Ітіна О.М., Швеерсон М.Б., Іванов М.К., Рогачевський Ш.А., Золотов М.І., Ліберман В.Х.

IV

Заглянуло сонечко й у "меншовицьке" віконечко. Можна ставити крапку в оцій сумній оповіді; Якби не так! У самому кінці тритомної справи я нашттовхнувся на досить несподівані документи – переписку доктора технічних наук, професора Бориса Абрамовича Верклова з працівниками органів державної безпеки та судовими інстанціями. Він зробив спробу дізнатись про трагічну долю своєї матері – Лизавети Борисівни Верклової та батька – Абрама Михайловича Левіна.

Довелось знову зайнятися гортанням матеріалів у набухнявілих теках. Лизавета Борисівна Верклова – громадянка УСРР, єврейка, народилася у жовтні 1898 року, одержала домашню світу, незаміжня. До арешту в березні 1921 р. працювала завідуючою фінвідділу Донецького

райкому спілки металістів. До революції на шмат хліба заробляла по найму в різних приватних конторах. До РСДРП вступила за часів денікінщини, у 1919 році, коли партія змушена була піти у підпілля.

Ніяких відповідальних партійних доручень не виконувала. Була зв'язковою, інколи переховувала людей. З програмою меншовиків не зовсім ознайомена. Вірила у доброго єврейського Бога. Скромна, проста, роботяща дівчина. Ось її прикмети, описані "ізомеристами" Орловського концтабору: середній зріст, чисте обличчя, очі й волосся чорні, ніс звичайний, особливі прикмети відсутні. Заарештували її, як записано, по пред'явленню ордера, підписаного Карлсоном, у приміщенні спілки металістів. Під час обшуку на квартирі у м. Бахмуті вилучили приватну переписку і кілька книжок. Того ж дня, 17 березня, допитали. Протокол допиту нічого суттєвого не містить, зате постанова слідчого досить категорична: достатньо викрита у приписуваному їй злочині, тобто в приналежності до нелегальної організації соціал-демократичної партії. Пред'явити їй у тому звинувачення і запобіжним заходом обрати утримання під арештом.

Потім за ухвалою "трійки" опинилася в Орловському концтаборі. Разом з іншими донбасівцями повернулася до Харкова. Допитана слідчим В.Крамаровським і 9 листопада 1921 р. звільнена з-під арешту. Все! Можна набрати побільше повітря в легені й полегшено зітхнути?

У чекістів виявилися довгі руки і зла пам'ять. Як видно з листів Б.А.Верклова, його матір знову "загребли" у 1924 р. й відправили на заслання до Кокчетаву. Звідтіль перевели до Казані. Десь у тих, мабуть, краях вийшла заміж за Абрама Михайловича Левіна. На час пологів тимчасово припинили заслання і Борис Абрамович появився на білий світ у Донецьку 17 квітня 1928 року.

З усіляких джерел він довідався, вже будучи сивим і знаним, що прожили вони у Казані з 1928-го по 1930 рік. Потім – провалля. 25 жовтня 1938 р. – страшна дата. Судова трійка УНКВС засуджує Л.Б.Верклову до страти. Десь у цей період жорстокий присуд випав і на долю батька. Маленький Боря ріс у сестри матері – Любові Борисівни Афендик, не відаючи, що сталося. Сирота при живих ще батькові й матері. Хто мав нещастя бути сином чи дочкою "ворога народу", тільки той може у повній мірі оцінити страждання й поневіряння, беззахисність і приниженість цих парій тодішнього суспільства.

Доводилось і прийомній матері, усім серцем вболіваючи за сестру, ховати її фотографії, знищувати папери, які б могли хоч якось зашкодити спокою сім'ї. Десь у 1961 р. із ЗАГСу Ворошилівського району прийшло повідомлення про смерть (начебто від менінгіту) Лізавети Борисівни у першій половині 40-х років, але з припискою, що цей документ не є підставою для реабілітації. Тітка на всяк випадок це повідомлення знищила.

Виходить, що намагання з'ясувати долю нещасної матері робилися весь час, хоча від сина це приховувалося, щоб зайвий раз не травмувати його психіку. Продовжив розшуки і дорослий Борис Абрамович. Добився, що Донецький обласний суд відмінив ухвалу "трійки" про розстріл Л.Б.Верклової. Дізнався, що Воронежський обласний суд відмінив постанову особливої наради ОДПУ від 8.09.1930 р. і 4.04.1933 р. про його батька, але так і не дізнався про причини його арешту у Нальчику в 1937 році. Єдина втіха – папери про подвійну реабілітацію матері й батька. Прожито роки без материнської ласки, батьківського тепла, але "к чому теперь рыданья...". Запам'яталося про матір – записка до омріяного дорослого сина з проханням, щоб він їй вірив, любив і пам'ятав.

Історія життя Л.Б.Верклової мимохіть наштовхує на думку, чи не розділили її участь й інші учасники репресій початку 20-х років? Молох вимагав усе нових і нових жертв.

Втім, дійти істини важко. Слідчі справи тоді комплектувалися вкрай малограмотно й безвідповідально. Багато що загубилося безслідно, або десь осіло у надрах численних архівів репресивних органів. Можливо, знадобляться роки й роки, щоб докопатись. В усякому разі непроста це справа, що засвідчує, зокрема, щиросердне бажання працівників служби безпеки України допомогти Б.А.Верклову в пошуках документів про його батьків.

Лідери нинішніх політичних партій на Україні ремствують на аполітичність, байдужість громадян, їх небажання вливатись у партійні лави, намагаються відшукати причини. Окрім усього іншого, мабуть, не завадило б знати про "щеплення" на народному дереві, які всмокталися у плоть і кров громадян: "Хай йому біс, отим партіям. Ще загришиш...". Та це так, між іншим.

Як же склалася доля правдолюбця Івана Олексійовича Чекмарьова? З його особистої службової справи дізнаємося, що в каральних органах прослужив до 1924 року. Закінчив Артемівську радпартшколу. Займав різні незначні посади у кооперативних органах та на державних підприємствах. 1938 рік застав його завідувачем Ворошиловградського магазину спецгалантереї. Що було потім – мовчання.

* * *

Професійні історики квінтесенцію своїх монографічних праць чи окремих розвідок викладають під рубрикою: РЕЗЮМЕ. До цієї шанованої гільдії не належу, тому обмежусь коротенькою післямовою. Злочинність – колька в печінку будь-якого державного організму. Рабовласницького, феодального, буржуазного чи соціалістичного. І те, що зробили чекісти по викоріненню бандитизму, обмеженню масштабів злочинства, корупції, нерідко ціною свого життя, викликає повагу, і водночас заслуговують осуду антизаконні, аморальні заходи на зразок акцій по "знешкодженню" меншовиків та есерів на Донбасі. Вони не додають їм ні честі, ні слави.

Про уроки минулого забувати не слід, і дуже хотілося б, щоб сучасні працівники правоохоронних органів пропускали будь-яку людську долю не тільки через розум, а й через серце, щоб не полишало їх будь-де чисте сумління, висока мораль, працелюбність і совість. Щоб потім, на схилі літ, чесно й сміливо дивитись у допитливі, ясні очі своїх дітей і онуків.

Володимир БУРДЕНЮК